

УДК 159.923.3: 159.922.1

Гендерні особливості вольової сфери особистості

Крейдун Н.П., Зімовін О.І.

У статті викладено результати емпіричного дослідження гендерних особливостей вольової сфери особистості. Аналізується система дефініцій «гендерні особливості» та «вольові якості». Розглядаються підходи до розуміння вольової сфери, складу вольових якостей, зокрема приділяється увага їх класифікації на основі процесів збудження та гальмування. Наводяться: статеві розбіжності у вольовій сфері, перелік вольових якостей, притаманних особистостям з маскулінною/фемініною гендерною ідентичністю, факторна структура вольової сфери особистості.

Ключові слова: вольова сфера, вольові якості, вольова регуляція, гендерні особливості, гендерна ідентичність.

В статье изложены результаты эмпирического исследования гендерных особенностей волевой сферы личности. Анализируется система дефиниций «гендерные особенности» и «волевые качества». Рассматриваются подходы к пониманию волевой сферы, составу волевых качеств, в частности уделяется внимание их классификации на основе процессов возбуждения и торможения. Приводятся: половые различия в волевой сфере, перечень волевых качеств, присущих личностям с маскулинной/фемининной гендерной идентичностью, факторная структура волевой сферы личности.

Ключевые слова: волевая сфера, волевые качества, волевая регуляция, гендерные особенности, гендерная идентичность.

The article presents the results of an empirical study of gender specific of volitional personality. The system of definitions of gender-sensitive and willed qualities was analysed. Approaches to understanding of volitional qualities of will, in particular, focuses on their classification on the basis of excitation and inhibition. Given sex differences in volitional volitional qualities inherent in individuals with masculine/feminine gender identity, factors structure of specific volitional personality.

Keywords: specific volitional personality, volitional qualities, will regulation, gender, gender identity.

Сучасне життя, постійні соціально-економічні трансформації вимагають від особистості активності, відкритості, самовираження, самовизначення та саморозвитку.[9, с.37] Вагоме місце серед цих проявів займає здатність особистості до саморегуляції. Особистість повинна не лише усвідомлювати та скеровувати свою поведінку (довільна регуляція), але й ефективно долати труднощі, які зустрічаються на шляху її активності. Таку регуляцію забезпечує вольова сфера особистості, що зумовлює інтерес до її дослідження. Саме ця регуляція є вольовою регуляцією активності особистості.

Подолання труднощів довгий час розглядалось як суто чоловіча здатність, вольові якості, у всій своїй багатомірності, як компонент маскулінної гендерної ідентичності. Така думка спростовується, адже жінки також ефективно долають перешкоди, особистості з фемініною гендерною ідентичністю здатні до значного вольового зусилля.

Описуючи простір гендерних особливостей, використовують три терміни: маскулінність, фемінінність та андрогінність. Але у науковому просторі є погляди, які констатують наявність недиференційованої (невизначеної) гендерної ідентичності. Перші два поняття визначаються як: сукупність тілесних, психічних і поведінкових ознак, що відрізняють середньостатистичного чоловіка від жінки; нормативні уявлення і установки, якими мають бути чоловіки та жінки. [1, с.200] По суті, маскулінність і фемінінність переводяться на українську мову, як мужність і жіночність, проте це не зовсім відповідає тим психічним реальностям, які ховаються за ними. Оскільки, наприклад, мужня жінка, така, яка має мужність, це добре, а жіночий чоловік ні.

Деякі фахівці (Т.В. Бендас, В.П. Багрунов, В.С. Агеев та ін.)[1, с.31] вважають, що українськими еквівалентами цих термінів є чоловікоподібність та жінкоподібність. Іншими словами маскулінність слід розуміти як набір особистісних характеристик, які суспільство приписує ідеальному, середньостатистичному чоловікові, а фемінінність відповідно – жінці.

Існують щонайменше два погляди щодо вольової сфери особистості, її характеристик, що можуть трактуватися в широкому сенсі, коли до вольової сфери відносять усе, що пов'язане з волею: вольові дії, вольові стани, вольові якості, у вузькому – лише вольові якості, але, беручи до уваги, що будь які психічні властивості особистості є типологічними модифікаціями психічних процесів, досліджуючи їх, ми можемо переносити висновки, зроблені стосовно них, на все феноменологічне поле, в якому вони себе виявляють, на їх конкретні прояви. Таким чином, ключовим питанням у дослідженні вольової сфери, є питання про вольові якості особистості.

В.А. Іванников та С.В. Ейдман [5, с.42] стверджували, що є вольові якості, як окремі (ситуативні) характеристики вольової поведінки і вольові якості, як постійні (інваріантні) характеристики, тобто, як особистісні властивості. Необхідно диференціювати ситуативні вольові прояви, як характеристики окремого вольового вчинку або вольової поведінки (ситуативні прояви волі) і вольові якості, як властивості особистості (тобто як стійкі специфічні прояви волі у східних, типових ситуаціях).

Б.Н. Смирнов дав таке визначення: «вольовими якостями особистості називаються конкретні прояви волі, зумовлені характером перешкод, які були подолані». [7, с.165] Це, в цілому вдале, визначення потребує деякого коректування, перш за все тому, що вольові якості відображають не стільки довільне керування, скільки вольову регуляцію, пов'язану з напруженими вольовими зусиллями. Крім того, конкретні прояви волі можуть відображати не тільки якість, а й рівень вольових зусиль. Щоб не було неоднозначного тлумачення визначення Б.Н. Смирнова, Є.П. Ільїн [7, с.166] скорегував його

наступним чином: вольові якості – це особливості вольової регуляції, які проявляються в конкретних специфічних умовах, обумовлених характером подоланих труднощів.

Коли кажуть про склад вольових якостей, на увазі мається їх сукупність (їх кількість, розбіжності та зв'язок між ними). Різні автори виділяють від 10 до 34 вольових якостей особистості (Н.Ф. Добринін, В.К. Калін, С.А. Петухов, А.Ц. Пуні, П.А. Рудик, Р. Ассаджіолі та ін.). Як зазначає В.К. Калін [8, с.17], виникло положення, про яке можна сказати: скільки авторів, стільки і класифікацій вольових якостей.

Наприклад, Ф.Н. Гоноболін [7, с.177] розділив вольові якості на дві групи, пов'язані з активізацією та з гальмуванням небажаних дій і психічних процесів. До якостей першої групи він відносив рішучість, сміливість, наполегливість і самостійність; до якостей другої – витримку (самовладання), витривалість, терпіння, дисциплінованість і організованість. При цьому Ф.Н. Гоноболін [7, с.179] додавав, що неможливо всі вольові якості особистості строго розділити на дві групи в залежності від переважання процесів збудження і гальмування. Іноді, придушуючи одні дії, людина проявляє активність в інших. І цим відрізняються, з його точки зору, дисциплінованість і організованість.

В. І. Селіванов [13, с.72] об'єктивною підставою для розмежування різних вольових якостей теж вважав динаміку процесів збудження і гальмування. У зв'язку з цим він поділяв вольові якості на ті, що викликають, підсилюють або прискорюють активність, і ті, що гальмують, ослаблюють або сповільнюють її. До першої групи він відносив ініціативність, рішучість, сміливість, енергійність, хоробрість; до другої групи – витримку, витривалість, терплячість.

Цікавим, на нашу думку, є підхід М.В. Чумакова [10, с.17], який розробив свій склад вольових якостей емпіричним шляхом, використовуючи семантичний та факторний аналіз. Зі словника російської мови С.І. Ожегова виділялись характеристики вольової та невольової особистості. Досліджувані обирали ті прикметники, які з їх точки зору характеризують вольову особистість та невольову. В остаточному списку залишилось 38 прикметників – характеристик вольової особистості та 38 – невольової. Кожну відібрану якість було названо не менш ніж у 25% випадків. За результатами факторного аналізу список рис був скорочений. На основі визначених характеристик було розроблено опитувальник.

До складу вольових якостей, визначених М.В. Чумаковим [11], увійшли: відповідальність, ініціативність, рішучість, самостійність, витримка, наполегливість, енергійність, уважність, цілеспрямованість. Дамо визначення кожній з них:

- Відповідальність – якість особистості, що проявляється у різних формах контролю, який здійснює суб'єкт, над своєю діяльністю з точки зору виконання прийнятих ним правил і норм. Іншими словами, вміння тримати відповідь за власні рішення, вчинки і дії перед іншими людьми і перед самим собою.

- Ініціативність – властивість особистості, яка виявляється в підприємливості, в прагненні знаходити і пропонувати іншим засоби вирішення колективних завдань. Ініціативність виявляється у постановці цілей і в організації дій, спрямованих на досягнення цих цілей. Ініціативність дозволяє людині почати будь-яку справу і підштовхнути до активності інших. Дуже часто такі люди стають лідерами. У моральному плані ініціативність характеризується соціальною сміливістю, відсутністю страху за виконання дії, яка була запропонована.

- Рішучість – вольова якість, яка характеризується мінімальним часом прийняття рішення у ситуації, яка має значення для людини, тобто в ситуації, коли прийняття рішення може призвести до неприємних наслідків для самої людини і для її оточення. Завдяки рішучості людина здатна приймати своєчасні, обгрунтовані і тверді рішення в різних умовах свого життя та діяльності.

- Самостійність – бажання і здатність здійснювати будь-яку діяльність без сторонньої допомоги.

- Витримка – сталий прояв здатності придушувати імпульсивні несвідомі емоційні реакції, дії, «тримати себе в руках», не піддаватися спокусі, тобто пригнічувати сильні потяги, бажання.

- Наполегливість – систематичний прояв волі (вольової регуляції) з реалізації довгострокової мотиваційної установки, як прагнення людини досягти віддаленої за часом мети, незважаючи на виникаючі перешкоди і труднощі.

- Енергійність – це вольова якість, що являє собою можливість людини діяти швидко і з великою напругою своїх фізичних і духовних сил. В.К. Калін характеризував цю якість, як здатність особистості вольовим зусиллям швидко піднімати активність до необхідного рівня, аж до найвищого. Направляючи свою діяльність на досягнення поставленої мети, енергійна людина, як правило, не відступає перед труднощами, вони їй не пригнічують, а навпаки, мобілізують. Така людина завжди чогось прагне, будує плани і веде за собою інших.

- Уважність – відображає міру довільності та витрачених зусиль для досягнення зосередженості особистості на будь-якому реальному чи ідеальному об'єкті. Високо корелює з такими характеристиками: зібраність, сконцентрованість, непохитність.

- Цілеспрямованість – свідомо спрямованість особистості на досягнення найближчої чи віддаленої у часі цілі. Це здатність людини підпорядковувати свої дії цілям, які необхідно досягти, мобілізація сил на те, щоб правильно визначити шляхи, засоби і прийоми своєї діяльності, цільова спрямованість прийнятих рішень та їх виконання.

Метою нашого емпіричного дослідження є визначення гендерних особливостей вольової сфери особистості. Об'єкт – вольова сфера особистості, предмет – гендерні особливості вольової сфери особистості.

Використані методики: опитувальник С. Бем з вивчення маскулітності-фемінітності; опитувальник ВКЛ (Волевые качества личности) М.В. Чумакова. [1, с.374; 11, с. 169-178]. Методи

математичної статистики: тест Колмогорова-Смирнова; описові статистики (середнє, стандартне відхилення, мінімум і максимум), метод Уїлкоксона-Манна-Уїтні, метод визначення кореляції Пірсона, факторний аналіз за методом Головних компонент з Varimax-обертанням.

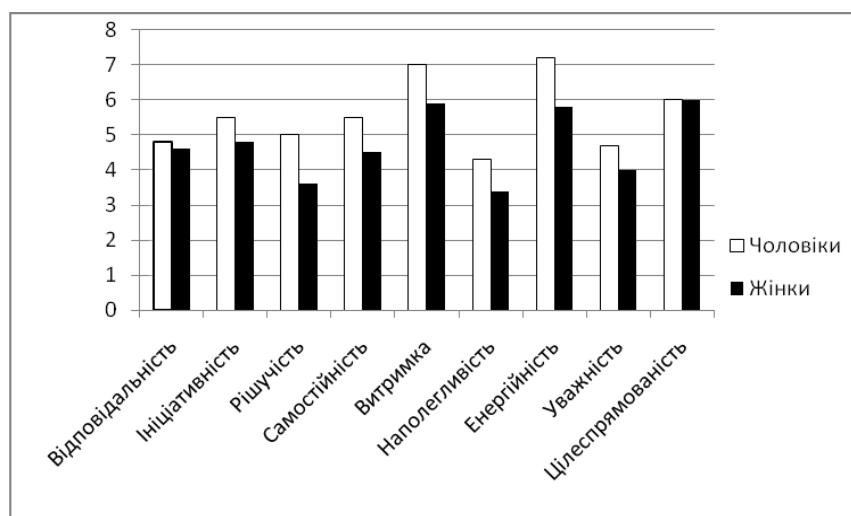
У дослідженні прийняли участь 75 осіб, у віці від 17 до 20 років, з них 35 – чоловічої статі і 40 – жіночої.

Результати дослідження

За загальним показником ВКЛ (сумарний бал по всім вольовим якостям, що характеризує загальну розвиненість вольової сфери особистості) чоловіки (середнє дорівнює 50,12; мінімум – 34; максимум – 73) в середньому є більш вольовими, ніж жінки (42,7; 24; 72). $p \leq 0,001$, вказує на значущість розбіжностей між чоловіками і жінками в вольовій сфері особистості. Іншими словами, ми можемо стверджувати, що чоловіки є більш вольовими, ніж жінки.

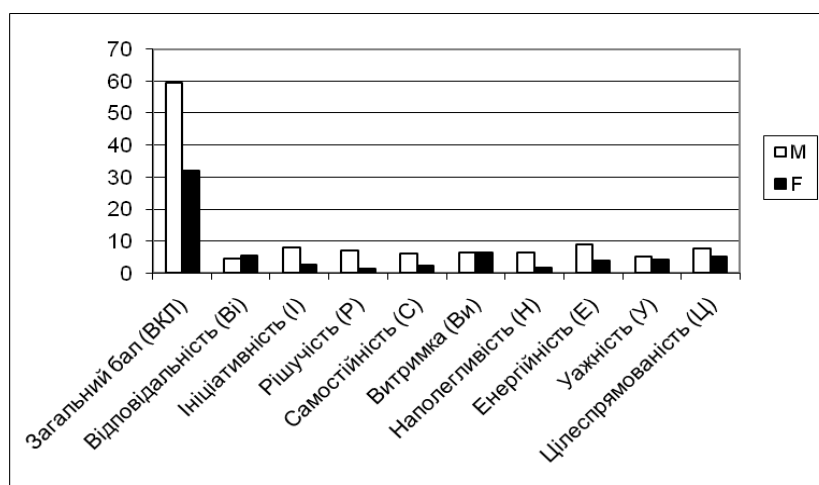
Однак, ми пропонуємо розглянути статеві розбіжності не тільки по одному інтегральному показнику ВКЛ, а й по всім вольовим якостям.

Малюнок 1 Порівняння вираженості окремих вольових якостей у чоловіків та жінок

На підставі аналізу окремих вольових якостей, можна сказати, що чоловіки значущо відрізняються від жінок за рівнем вираженості рішучості ($p = 0,008$), самостійності ($p = 0,031$), витримки ($p = 0,004$), наполегливості ($p = 0,022$) та енергійності ($p = 0,005$). За рівнем відповідальності, ініціативності, уважності і цілеспрямованості чоловіки та жінки відрізняються не значущо.

Малюнок 2 Порівняння вираженості загального рівня розвитку вольової сфери та окремих вольових якостей у маскулінних та фемінінних особистостей

Як видно з Малюнку 2, особистості з маскулінною гендерною ідентичністю (у середньому) є більш вольовими, ініціативними, рішучими, самостійними, наполегливими, енергійними і цілеспрямованими.

Особистості з фемінінною гендерною ідентичністю перевищують маскулінних за рівнем вираженості відповідальності. Приблизно на однаковому рівні знаходяться витримка та уважність.

Фемінінність зворотно корелює з вираженістю вольових якостей особистості,

За допомогою факторного аналізу було отримано два фактори, що складають вольову сферу особистості.

До першого фактору відносяться маскуліність (0,821), ініціативність (0,702), рішучість (0,754), наполегливість (0,596), енергійність (0,686) та цілеспрямованість (0,369). До другого – фемінінність (0,753), відповідальність (0,698), витримка (0,829) та уважність (0,736). У дужках зазначені навантаження кожної змінної на фактор.

Отримані результати підтверджують гіпотезу Ф.Н. Гоноболіна та В.І. Селіванова про існування двох сторін волі.

Ця тенденція відображається і у вольовому акті, де спочатку відбувається підготовчий етап, прийняття рішення, а потім основний – реалізація вольової дії з подоланням перешкод, і в вольовій сфері особистості.

Таким чином, на основі отриманих результатів, можна виділити в вольовій сфері особистості дві сторони – активну (пов'язану з процесом збудження), домінування якої більш властиво особистостям з маскуліною гендерною ідентичністю, і пасивну (пов'язану з процесом гальмування), домінування якої спостерігається у особистостей з фемініною гендерною ідентичністю.

Активна сторона вольової сфери особистості включає в себе такі вольові якості: ініціативність, рішучість, наполегливість, енергійність та цілеспрямованість. Пасивна – відповідальність, витримку і уважність.

Перша сторона забезпечує здійснення діяльності за наявності труднощів, коли необхідно активне застосування вольових зусиль, мобілізація сил і т.д., друга – гальмує небажану діяльність.

Таким чином, виходячи із результатів емпіричного дослідження ми констатуємо, що: особистості з маскуліною гендерною ідентичністю є більш вольовими, ініціативними, рішучими, самостійними, наполегливими, енергійними і цілеспрямованими. Особистості з фемініною гендерною ідентичністю перевершують маскуліних за рівнем вираженості відповідальності. Приблизно на однаковому рівні знаходяться витримка та уважність. Проведений факторний аналіз дозволяє виділити дві сторони вольової сфери особистості: активну і пасивну. Активна сторона вольової сфери особистості включає в себе: ініціативність, рішучість, наполегливість, енергійність і цілеспрямованість та властива маскуліним особистостям. Пасивна – відповідальність, витримку і уважність, властива фемінінним особистостям. Перша сторона забезпечує здійснення діяльності за наявності труднощів, коли необхідно активне застосування вольових зусиль, мобілізація сил і т.д., друга – гальмує небажану діяльність.

Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні вікових особливостей вольових якостей особистості, їх формування у юнаків та дівчат, а також у осіб зрілого віку.

Література

1. Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2008. – 431 с.
2. Берн Ш. Гендерная психология. – СПб.: Питер, 2001. – 200 с.
3. Вагнер В. А. Введение в гендерные исследования. – СПб.: Питер, 2001. – 317 с.
4. Веккер Л.М. Психика и реальность: единая теория психических процессов – М.: Смысл, 1998. – 685 с.
5. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции. – М.: Издательство МГУ, 1991. – 144 с.
6. Ильин Е.П. О соотношении понятий, характеризующих волевою активность человека// Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности. Тезисы Всесоюзной конференции. – Симферополь, 1983. С. 140-142.
7. Ильин Е.П. Психология воли. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2009. – 368 с.
8. Калинин В.К. Волевая регуляция деятельности: Автореф. дис. ... д. психол. н. – Тбилиси, 1989. – 53 с.
9. Максименко С.Д. Генезис существования личности.-К.:Издательство ООО «КММ», 2006, - 240 с.
10. Чумаков М.В. Эмоционально-волевая регуляция деятельности в социальном взаимодействии: Автореф. дис. ... д. психол. н. – Ярославль, 2007. - 21 с.
11. Чумаков М.В. Диагностика волевых особенностей личности// Вопр. психол. 2006. №1. С. 169-178.
12. Чхартишвили Ш.Н. Проблема воли в психологии// Вопросы психологии. 1967. №4. С. 72 – 81.
13. Klinberg O. Social Psychology – New York: Holt, 1948. – 570 с.
14. Zimbardo P.G. The Human Choice: Individuation, Reason, and Order Versus Deindividuation, Impulse, and Chaos// In: Arnold W.J. (ed.). Nebr. Symp. On Motivation. Lincoln Univ. of Nebraska Press, 1969. С. 237-307.